

Munich Personal RePEc Archive

Current situation and development prospects of the economy of Turkmenistan

Niftiyev, Ibrahim

Azerbaijan State University of Economics (UNEC)

2023

Online at <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/122034/>
MPRA Paper No. 122034, posted 01 Oct 2024 19:10 UTC

İbrahim Niftiyev
UNEC

TÜRKMƏNİSTAN İQTİSADİYYATININ MÖVCUD VƏZİYYƏTİ VƏ İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ

Türkmənistan da digər postsovet ölkələri kimi Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqının (SSRİ) 1991-ci ildə parçalanmasından sonra bir çox sosial-iqtisadi çətinliklərə düşər oldu, lakin tədricən yaranmış şok vəziyyətindən çıxış bildi. SSRİ dövründə Türkmənistan digər ittifaq ölkələrinə təbii qaz ixrac edirdi və pambıq istehsalı ilə məşhur idi. Müstəqillik dövrü başlayan kimi ticarət əlaqələrinin itirilməsi, enerji və suvarma sistemlərindəki problemləri xüsusilə vurğulamaq olar ki, Türkmənistanın ənənəvi iqtisadi əlaqələrini sarsıtdı və bir neçə il artan, sürətlə pisləşən işsizlik və yoxsulluq probleminin əsasını qoydu. Bütün bunlara rəğmən, həm SSRİ dövründə yaradılmış nəqliyyat, kommunikasiya və enerji infrastrukturuları, həm də Mərkəzi Asiya ölkələri arasında əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi sayəsində bir çox çağırışların və problemlərin (məsələn, ekoloji, yoxsulluq) həlli üçün nəzərəçarpan addımlar atılmış oldu.

Türkmənistan əsasən təbii qaz və neft əsaslı iqtisadi inkişaf modelinə üstünlük verib

Türkmənistan həm mövcud mürəkkəb geosiyasi şərtlərdən öncə (məs., 2022-ci ildə yeni mərhələyə qədəm qoyan Rusiya-Ukrayna müharibəsi, COVID-19 pandemiyası), həm də təbii sərvətlər, başqa sözlə, əsasən təbii qaz və neft əsaslı iqtisadi inkişaf modelinə üstünlük verib. Daha dəqiq, ölkə rəhbərliyi 1993-cü ildə qəbul edilən "Sabitliyin 10 ili" adlı dövlət proqramı vasitəsi ilə dövlətin iqtisadiyyatda olduqca yüksək roluna əsaslanan tədrici keçid iqtisadiyyatı modelinə üstünlük verib. Hətta bəzi mütəxəssislərin fikrincə, Türkmənistan 90-cı illərin ortasında ümumiyyətlə ciddi islahatlar aparmayıb, çünki SSRİ-nin parçalanmasından sonra iqtisadi rifahın əsas mənbəyi olan hasilat sənayesi elə də ciddi zərbə almamışdı. Odur ki, son 30 ildə dövlətin iqtisadiyyatda rolu olduqca yüksəkdir və bir çox məhsul və xidmətlərin qiyməti tənzimlənir.

Türkmənistanda əhalinin sosial təminatı və müdafiəsində də, dövlət böyük rola sahibdir. Lakin bütün bunların hamısı məhz təbii qaz və neft resurslarının satışından əldə edilən gəlirlər sayəsində maliyyələşdirilməkdədir. Müstəqillikdən sonra sənaye istehsalı şaxələndirilmədi, daha çox qapalı və kiçik

iqtisadi sistem bərqərar oldu. Bu da öz növbəsində Türkmənistan iqtisadiyyatını postsovet məkanında bir çox iqtisadi, sosial və institusional göstəricilərdə geridə qalmasına gətirib çıxardı.

2014-2015-ci illərdə beynəlxalq mal bazarlarında baş vermiş kəskin qiymət enişləri səbəbi ilə Türkmənistanın ümumi daxili məhsulu (ÜDM) 2015-ci ildə 35,8 milyard dollara qədər endi ki, bu da ondan cəmi bir il öncəki 43,5 milyard dollarlıq tarixi yüksək göstəricidən 17,7% daha aşağı idi. 2022-ci ilin ilk yarısında isə yüksək təbii qaz qiymətləri sayəsində Türkmənistanın ÜDM-i 6,2%, ixracı isə 50% artıb. Bu hər nə qədər ölkənin fiskal tutumunu inkişaf etdirsə də, milli istehsalın diversifikasiya problemləri, keçid dövrünün naqisliyi, təbii qazın qonşu ölkələrdən nəqli zamanı yaranan vaxtaşırı mübahisələr onun yaxın gələcək üçün yeni, daha dayanıqlı və müasir inkişaf modelinə üstünlük verməli olduğunun carçısıdır. Məsələn, “2011–2015-ci illər üçün Türkmənistanda kiçik və orta biznesin dəstəklənməsi üzrə Dövlət Proqramı” və “2011–2015-ci illər üçün Türkmənistanda kiçik və orta biznesin dəstəklənməsi üzrə müvafiq tədbirlər planı” bu istiqamətdə ciddi addım sayıla bilər. Daha yeni proqramlar arasında “2022–2052-ci illərdə Türkmənistanın Sosial-İqtisadi İnkişafı Milli Proqramı” və 2022–2028-ci illərdə ölkənin sosial-iqtisadi inkişafı Prezidentinin Proqramı”nı nümunə vermək olar.

Digər postsovet ölkələri ilə müqayisədə Türkmənistanda inzibati-amirlik və planlı iqtisadiyyat sistemindən bazar iqtisadi modelinə keçid aşağı sürətlə baş verib. Baxmayaraq ki, son otuz ildə xidmətlər sektorunda kiçik və orta ölçülü müəssisələr öz fəaliyyətlərini bərqərar ediblər, ölkənin istehsal sənayesi dövlət müəssisələrinin əlində cəmlənib, özəl sektor milli istehsaldan kənar qalıb və kənd təsərrüfatı tamamilə dövlət tənzimlənməsi əsasında fəaliyyət göstərir. Məsələn, kənd təsərrüfatında istehsal buraxılışı və məhsulların qiyməti ifrat dərəcədə dövlət tərəfindən tənzimlənir ki, belə olan halda da fermerlər üçün kənd təsərrüfatının məhsuldarlığının artırılması istiqamətində heç bir stimula yaranmır. Əlavə olaraq, Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankının (AYİB) 2023-cü il üçün məruzə etdiyi açar prioritetlər arasında nəqliyyata yönəlik məsləhətlər və qeydlər məxsusi vurğulanıb, çünki sənaye və kənd təsərrüfatı ilə müqayisədə məhz nəqliyyat sektoru ölkə üçün bir çox ticarət imkanlarını təqdim edə bilər və qısa müddət ərzində əhalinin rifahına dair problemlərin həllinə kömək edə bilər. Məsələn,

**TÜRKMƏNİSTANDA
SON İLLƏR
KİÇİK VƏ ORTA
SAHİBKARLIQ
SUBYEKTLƏRİ
ARASINDA
RƏQƏMSALLAŞMANIN
STİMULLAŞDIRILMASINA
DAİR
DÖVLƏT DƏSTƏYİ
MÜŞAHİDƏ
EDİLMƏKDƏDİR**

Çin-Qırğızıstan-Özbəkistan dəmiryolu xətti Türkmənistan üçün ticarət dövriyyəsinin artımına töhfə verə bilər, lakin bunun üçün Türkmənistan ikitərəfli ticarət əlaqələrinin inkişaf etdirilməsinə, viza rejimlərinin sadələşdirilməsinə və daha açıq qonşuluq siyasətinə meyl etməlidir. Əhəmiyyətli yol ayrıcında yerləşməsinə nəzərə alaraq, Türkmənistan öz ərazisindən keçən əlavə nəqliyyat və logistika dəhlizlərinə, o cümlədən, boru kəmərləri, dəmir yolları, avtomobil yolları, dəniz nəqliyyatı və logistika infrastrukturuna investisiya cəlb etmək üçün əla imkanlara malikdir. Bu istiqamətdə əminliklə qeyd etmək olar ki, nəqliyyat və logistika Türkmənistan üçün həm yaxın, həm də uzunmüddətli perspektivdə çox şey vəd edir.

Bir çox mütəxəssislərin qiymətləndirməsinə görə Türkmənistan sahib olduğu təbii sərvətlər və coğrafi mövqeyi vasitəsi ilə qonşu ölkələrlə sıx iqtisadi əməkdaşlıq etməkdə maraqlıdır, çünki bəzi region ölkələri üçün məhz Türkmənistan limanlarından Xəzər dənizi vasitəsi ilə Azərbaycan, İran, Rusiya və Qazaxıstanla iqtisadi əlaqələr qurmaq mümkün olur. Bunlardan biri və bəlkə də ən əhəmiyyətli “Bir Kəmərlər Bir Yol” layihəsi çərçivəsində ölkənin nəqliyyat qovşağına çevrilməsi planlarıdır. Bu istiqamətdə olduqca yüksək investisiya layihələri icra edilsə də, hələ də əhəmiyyətli iqtisadi məqsəd və hədəfləri reallaşdıracaq nəticələr əldə etmək mümkün deyil. Türkmənistan və Çin arasındakı artan iqtisadi əməkdaşlığın əsas stimulu Türkmənistanın İran və Rusiya ilə yaşadığı təbii qaz qiyməti mübahisələri olub. Baxmayaraq ki, uzaq məsafə və artan sıxışdırılmış qaz istehlakı Mərkəzi Asiyanın hidrokarbon resurslarını Çin üçün bahalı edir, yenə də Çin Türkmənistana müəyyən ticarət diversifikasiyası imkanları yaradıb. Buna baxmayaraq, müəyyən institusional və iqtisadi islahatların miqyası artırılmalı və əsas kapitala yönəldilən investisiyalar məhsuldarlığı artırmağa xidmət edən keyfiyyətli mühitə dəstəklənməlidir ki, Türkmənistan qeyd olunan üstünlüklərini uzunmüddətli perspektivdə real iqtisadi artım və inkişafa çevirə bilsin. Başqa sözlə, faktiki olaraq Türkmənistanın beynəlxalq layihələrlə təmin etməyə çalışdığı iqtisadi artım ancaq ölkədaxili real islahatlar və bazar iqtisadiyyatına tam keçidlə mümkündür.

Türkmənistanın iqtisadi inkişaf perspektivləri sadəcə Çin ilə kifayətlənmir. Son illərdə Pakistan da Türkmənistanla sıx əməkdaşlıqda maraqlı

olan ölkədir, çünki o potensial “Türkmənistan-Əfqanıstan-Pakistan-Hindistan” təbii qaz boru xəttinin açar elementidir. Belə layihələr sayəsində Türkmənistan şərqli doğru ticarətinin diversifikasiya ehtiyacını ödəyə bilər və daha etibarlı ticarət tərəfdaşları qazana bilər. Belə olan halda, Türkmənistan daha səmərəli iqtisadi əməkdaşlıq təşkilatlarına üzv olmalı və xarici iqtisadi əlaqələrini yenidən qurmalıdır. Məsələn, İran və Türkiyənin də üzv olduğu, lakin bir o qədər də işlək olmayan İqtisadi Koordinasiya Təşkilatına çox yaxşı alternativ olan Türk Dövlətləri Təşkilatı (TDT) bu baxımdan çoxsaylı fürsətlər təklif edə bilər. Halbuki Türkmənistan TDT-də hələ ki müşahidəçi statusundadır. Ölkədə mövcud azad iqtisadi zonaların təkə Çinin emaledici sənayesi və ixrac potensialı üçün deyil, həm də TDT ölkələri üçün də açılması bu baxımdan əlavə imkanlar tanıyır və tarixi İpək Yolunun bərpasında əlavə hərəkətverici amil ola bilər.

AYİB-in Türkmənistan üzrə diaqnostik qiymətləndirməsi onu göstərir ki, ölkədə özəl sektorun iqtisadiyyatda rolu zəifdir. Bundan əlavə, xarici valyutalar, əsasən də ABŞ dolları qarşısında olduqca dəyərli olan Türkmənistan manatı, ifrat tənzimlənən mübadilə valyuta prosesləri və etibarlı monetar məlumatların əldə edilməsindəki problemlər bizneslər üçün bu ölkəyə investisiya qoyuluşunu bəzən nəinki ləngidir, hətta mümkünsüz edir. Valyuta alış-verişində qara bazarlar geniş yayılırsa da, 2022-ci ildə rəsmi məzənnə ilə faktiki bazar məzənnələri arasında fərq azalıb. Monetar və sənaye siyasəti baxımından ölkədə idxalı əvəzetmə siyasəti əsasən aktiv olduğuna görə bir çox kiçik və orta müəssisələr dövlət tərəfindən prioritet elan edilən qida və içki istehsalı sahələrində fəaliyyət göstərərək müəyyən ciddi güzəştlər əldə edə bilirlər.

Türkmənistan iqtisadiyyatının onun vətəndaşlarına yüksək rifah və dayanıqlı iqtisadi artım təmin edə bilməsi üçün bəzi digər məqamları da qeyd etmək mümkündür. Məsələn, mütəxəssislərin təhlillərinə əsasən Türkmənistanın mövcud iqlim şəraiti ona əlverişli və geniştutumlu günəş və külək enerjisindən yararlanmaq imkanlarını tanıyır. Məhz mərkəzləşdirilməmiş enerji istehsalı və istehlakı vasitəsi ilə kiçik və orta sahibkarlığın mövcud olduğu müasir kənd və qəsəbələrlə kənd təsərrüfatını canlandırmaq mümkündür. Türkmənistanın kənd təsərrüfatını inkişaf etdirmək baxımından imkanları və tarixi

**TÜRKMƏNİSTAN
POSTSOVET
MƏKANINDA ƏN ÇOX
KARBON SIXLIĞINA
MALİK OLAN
ÖLKƏLƏRDƏNDİR**

təcrübəsi zəngin olmasa da (əsasən bitkiçilik sahəsi üzrə kənd təsərrüfatı nəzərdə tutulur; SSRİ dövründə pambıq istisna olmaqla, ancaq aşağı keyfiyyətli yemlik taxıllar istehsal edilirdi), hər bir halda suvarılan münbit ərazilərdə kənd təsərrüfatını canlandırmaq olar. SSRİ dövrü ilə müqayisədə Türkmənistan son 30 ildə kənd təsərrüfatına yüksək diqqət ayırır ki, enerji təhlükəsizliyi ilə yanaşı, ölkə həm də qida təhlükəsizliyi baxımından real nəticələr əldə etsin. Əlavə olaraq, Türkmənistanda son illər kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri arasında rəqəmsallaşmanın stimullaşdırılmasına dair dövlət dəstəyi də müşahidə edilməkdədir ki, bu da yaxın gələcək üçün bəzi iqtisadi canlılığa dair ümidverici məqamlardandır.

Lakin bütün bunlara baxmayaraq, Türkmənistan postsovet məkanında ən çox karbon sıxlığına malik olan ölkələrdəndir ki, bu da onun enerji sektorundakı yenilənəbilən mənbələrin olmadığından xəbər verir. Digər bir məsələ irriqasiya sistemlərinin təkmilləşdirilməsi, getdikcə artan ekoloji böhranlarla və iqlim dəyişikliyi ilə mübarizədə açıq-aydın strategiyasının olmaması ilə bağlıdır. Türkmənistan iqlim dəyişikliyinə qarşı olduqca həssas ölkələr sıyahısındadır və kənd təsərrüfatı bu baxımdan böyük risk altındadır. Baxmayaraq ki, Türkmənistan əhalisi gəncdir (əhalinin 50%-i 25 yaşdan aşağıdır), təhsil və kommunikasiya problemləri şəhər və regionlar arasında kəskin hiss olunur (məsələn, internetə əlçatanlıq 12%-dir və orta qiymət yüksəkdir). Bütün bunlar keyfiyyətli dövlət xidməti və bürokratiya ilə mümkündür. Odur ki, bu istiqamətdə də işlər davam etdirilməli, islahatlar aparılmalı və müvafiq strateji inkişaf yol xəritələri tərtib edilməlidir. Halbuki Türkmənistan iqtisadiyyatında mövcud yüksək inhisarlaşma, qeyri-liberal investisiya mühiti və ədliyyə sistemində olan geriləmələr onun iqtisadiyyatında da bir çox fürsətlərin itirilməsinə gətirib çıxarır. Keçid dövrünün çox vaxt alması, hesabatlılıq və şəffaflıqda olan geriləmələr, eləcə də statistik göstəricilərin hesablanması və məruzəsindəki problemlər Türkmənistanın postsovet məkanında mövqeyini gerilədən digər amillərdəndir. Bu baxımdan, hər nə qədər beynəlxalq əməkdaşlıqlar (məs., TDT ilə), əlverişli coğrafi mövqe və zəngin təbii sərvətlər iqtisadi inkişaf üçün ilkin zəmin yaradırsa da, dayanıqlı, rəqabəttutumlu və funksional bazar iqtisadiyyatı modelinə tam keçid etmək üçün görüləcək işlər çoxdur.